

جمهوری اسلامی ایران
وزارت امور اقتصادی و دارایی

اداره کل امور اقتصادی و دارایی خراسان جنوبی

سری گزارش های تحلیلی اقتصاد استان خراسان جنوبی

عنوان گزارش

تحریم های اقتصادی و تأثیر آن بر شاخص های کلان اقتصادی و سرمایه گذاری

معاونت اقتصادی - شهریور ماه ۱۴۰۰

به نام خدا

شناسنامه گزارش	
عنوان گزارش	تحریم های اقتصادی و تأثیر آن بر شاخص های کلان اقتصادی و سرمایه گذاری
مجری	اداره کل امور اقتصادی و دارایی خراسان جنوبی
مدیر طرح	محمد بهروزی
همکاران	جعفر خراشادیزاده
تاریخ انتشار	۱۴۰۰/۰۶/۱۰

فهرست مطالب

چکیده	۴
مقدمه	۴
بیان مسأله	۵
تعریف واژگان	۵
پیشینه مطالعات	۶
اثر تحریم‌ها بر رشد اقتصادی و تولید ناخالص داخلی	۷
اثر تحریم‌ها بر تجارت	۹
اثر تحریم‌ها بر تورم	۱۰
اثر تحریم‌ها بر سرمایه‌گذاری	۱۰
جمع‌بندی و ارائه توصیه‌های سیاستی	۱۳
منابع و مآخذ	۱۴

فهرست نمودارها

نمودار ۱. رشد اقتصادی کشور در دهه ۹۰	۸
نمودار ۲. روند تولید ناخالص داخلی کشور در دهه ۹۰	۸
نمودار ۳. ارزش تجارت کشور در دهه ۹۰	۹
نمودار ۴. نرخ تورم سالانه کشور در دهه ۹۰	۱۰
نمودار ۵. روند تشکیل سرمایه ثابت ناخالص به قیمت ثابت در دهه ۹۰	۱۱
نمودار ۶. میزان رشد تشکیل سرمایه ثابت ناخالص به تفکیک بخش مسکن و ماشین آلات در دهه ۹۰	۱۱
نمودار ۷. میزان سرمایه‌گذاری خارجی در دهه ۹۰	۱۲

چکیده

ضعف ساختاری اقتصاد ایران که به واسطه سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های غیرکارشناسانه شکل گرفته، در دهه‌های اخیر منجر به شکنندگی بیش از پیش اقتصاد کشور در برابر شوک‌های داخلی و خارجی شده است. در این میان تحریم‌های اقتصادی به عنوان عاملی بیرونی با هدف قراردادن مجراهای اثرپذیری اقتصاد کشور از نظام بین‌الملل (از قبیل وابستگی به درآمدهای نفتی، سرمایه‌گذاری خارجی، روابط مالی و بانکی)، محدودیت‌هایی را به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر بدنه اقتصاد کشور وارد نمودند و نه تنها منجر به تشدید شرایط نامساعد اقتصادی موجود شده‌اند، بلکه با تحمیل موجی از شوک‌های جدید، تضعیف بیش از پیش شرایط اقتصاد کلان را در کشور رقم زده‌اند. در سال‌های اخیر جنبه‌های تحریم‌ها گسترش پیدا کرده و اتحادیه اروپا نیز به جمع تحریم‌کنندگان ایران اضافه شده است. با توجه به وقوع این تحریم‌ها علیه اقتصاد ایران و کاهش رشد اقتصادی و افزایش نرخ تورم در سال‌های پس از آن، ارزیابی تأثیر آن به ویژه تحریم‌های سال ۱۳۸۹ به بعد بر شاخص‌های کلان اقتصادی و سرمایه‌گذاری ایران به عنوان هدف اصلی این گزارش مطرح می‌باشد.

واژگان کلیدی: تحریم‌های اقتصادی، شاخص‌های اقتصاد کلان، سرمایه‌گذاری

مقدمه

از زمان پیروزی انقلاب اسلامی چهار دور تحریم علیه کشور وضع شده است. دور نخست مربوط به سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۵۹ است که طی آن ضمن مصادره دارایی دولت ایران نزد بانک‌های آمریکایی، صادرات هرگونه غذا و دارو به ایران ممنوع شد. علاوه بر این، آمریکاییان از هرگونه معامله مالی با ایرانیان منع شده و آمریکا هر نوع واردات از ایران و تمامی سفرها به ایران یا از ایران را ممنوع کرد. همچنین، تمامی تجهیزات نظامی خریداری شده یا سفارش داده شده توسط دولت ایران نیز، توقیف شد. دور دوم همزمان با تجاوز نظامی عراق به ایران بود که این دور از تحریم‌ها عمدتاً در دوره زمانی ۱۳۶۲-۱۳۷۴ اعمال شد. کنترل‌های شدید و سخت‌گیرانه‌تر از دوره اول تحریم‌ها درخصوص صادرات تجهیزات نظامی با استفاده دوگانه به ایران، تصویب ممنوعیت صدور کالاها و فرآورده‌های آمریکایی به ایران توسط کنگره آمریکا، ممنوعیت هرگونه معامله برای توسعه صنعت نفت در ایران، ممنوعیت واردات، صادرات و سرمایه‌گذاری متقابل بین ایران و آمریکا، تصویب قانون «داماتو» عمده‌ترین تحریم‌های دور دوم بوده‌اند. دور سوم تحریم‌ها از سال ۱۳۷۵ شروع شد، تصویب قانون «تحریم‌های ایران و لیبی» و قرار دادن اسامی بانک‌های ایرانی و تعدادی از نهادها و شرکت‌های وابسته به سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در لیست تحریم‌ها، مهمترین اقدامات این دور از تحریم‌ها تا سال ۱۳۸۳ بوده است. در دور چهارم تحریم‌ها که از آذرماه ۱۳۸۹ با هدف کاستن از سرعت رشد توان هسته‌ای تحریم صادرات نفت ایران، تحریم بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و تحریم شدیدتر واردات کالاهای ضروری و اساسی مهمترین تحریم‌ها به‌شمار می‌روند.

بیان مسأله

تحریم جزئی از دیپلماسی بین‌المللی حاکم بر جهان کنونی است که از سوی کشورهای تحریم‌کننده به عنوان ابزاری غیرنظامی برای اجبار دولت‌های کشورهای هدف جهت انجام واکنش مورد نظر اعمال می‌شود. منظور از تحریم اقتصادی، کاهش یا متوقف ساختن، یا تهدید به توقف روابط اقتصادی، تجاری و مالی متعارف با کشور هدف از سوی دولت کشور تحریم‌کننده است. نهاد تحریم‌کننده ممکن است دولت یک یا چند کشور از قبیل آمریکا یا یک سازمان بین‌المللی از قبیل سازمان ملل باشد. اهمیت موضوع در کشور ما در سالیان پس از انقلاب، امری بدیهی است و نیازی به توضیح ندارد. در سال‌های پس از انقلاب تحریم‌های اقتصادی علیه ایران شدت یافته است و با تسخیر سفارت آمریکا در ۱۱ آبان سال ۱۳۵۸ روند جدیدی در تحریم ایران شکل یافت و ایران به طور رسمی با تحریم‌های تجاری و اقتصادی آمریکا و متحدان اروپایی آن مواجه شد، البته تقریباً تمام تحریم‌های علیه ایران در سال‌های پس از انقلاب اسلامی، از جانب آمریکا بوده و یا به تحریک آمریکا شکل گرفته است و لذا در نظر گرفتن اهداف و نظریات ایالات متحده، در مورد تحریم‌های اقتصادی حائز اهمیت خواهد بود. در سال‌های اخیر به دنبال بهانه غنی‌سازی اورانیوم و جریان انرژی هسته‌ای، آمریکا توانست متحدانی در بین سایر کشورهای اروپایی برای تحریم‌های مالی و تجاری علیه ایران پیدا کند و شدت تحریم‌های گذشته را نیز افزایش دهد. همین امر باعث شد تا در کشور، مشکلات اخیر اقتصادی را ناشی از تحریم‌های اقتصادی دانسته و سیاست‌های عمومی و بین‌المللی دولت بر این اساس برنامه‌ریزی گردد. تحریم‌های اقتصادی دارای مصداق‌های گوناگونی هستند و شامل وضع تعرفه‌ها، ایجاد موانع تجاری، محدودیت و یا سهمیه‌بندی واردات و یا صادرات است.

اعمال تحریم‌های اقتصادی همزمان با عوامل گوناگونی مانند مدیریت کشور، توانایی بالقوه نهادهای اقتصادی و ... می‌تواند تأثیرات متفاوتی بر اقتصاد داشته باشد. این امر موجب می‌شود که نتوان اثر خالص یک تحریم اقتصادی را به شکل روشنی ارزیابی کرد. مثلاً یک تحریم اقتصادی معین در شرایط اقتصادی مختلف اثر یگانه و یکسانی ندارد. اثرات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و بین‌المللی تحریم اقتصادی نیز مرکب و پیچیده است و سمت و سوی یکسانی ندارد. رابطه زمان و پیامدهای یک تحریم اقتصادی نیز از نکات قابل توجه است. یک تحریم اقتصادی ممکن است در کوتاه‌مدت پیامدهای محدودی داشته باشد، اما در بلندمدت پیامدهای آن بسیار قابل توجه باشد و یا بالعکس. اندازه‌گیری اثرات یک تحریم اقتصادی بسیار دشوار است و شاید غیرممکن باشد.

آثار تحریم‌های اعمال شده بر ایران را می‌توان در اغلب بخش‌ها و فعالیت‌های کشور مشاهده نمود اما در اینجا به طور اجمالی آثار تحریم‌های اقتصادی علیه ایران را در شاخص‌های کلان اقتصادی و سرمایه‌گذاری مورد بررسی قرار می‌دهیم.

تعریف واژگان

تحریم اقتصادی: تحریم‌های اقتصادی همواره ابزاری برای فشار کشورها بر کشورهای دیگر بوده است. در دوره‌های جدید نیز کاربرد بیشتری یافته است. برابر نظر هافبائر، دست‌کم ۱۳ تا از تحریم‌های برجسته قبل از جنگ جهانی اول وجود داشته است.

همچنین طی دوره ۱۹۱۴ تا ۱۹۹۸ حدود ۱۶۵ تحریم اقتصادی اعمال شده است که ۱۱۵ تا در آمریکا حضور داشته و در ۶۸ تا به صورت یک‌جانبه شروع کننده تحریم بوده است.

در بیشتر تعریف‌های ارائه شده برای تحریم اقتصادی، ایجاد مکانیسمی برای همسو کردن کشورهای هدف با خواسته‌های کشورهای اعمال‌کننده مطرح بوده است. در برخی از مطالعات، بیان شده است که تحریم اقتصادی درواقع با هدف سیاسی اعمال می‌شود، به گونه‌ای که کشورهای اعمال‌کننده از برخی منافع تجاری و اقتصادی خود برای دستیابی به اهداف سیاسی چشم‌پوشی می‌کنند.

ایلر، تحریم‌های اقتصادی را اینچنین تعریف می‌کند: منظور از تحریم اقتصادی کاهش یا متوقف کردن یا تهدید به توقف روابط اقتصادی و تجاری و مالی متعارف با کشور هدف از سوی کشور یا کشورهای تحریم کننده است. درواقع، تحریم سلاحی اقتصادی در میدان مبارزه‌ای غیرنظامی است که دیپلماسی را از گفت‌وگو فراتر می‌برد و وارد حوزه عمل می‌کند.

پیشینه مطالعات

داخلی:

تحریم‌های اقتصادی، به ویژه تحریم‌های مالی و انرژی بر بخش‌های مختلف اقتصاد اثرگذار هستند. براساس این، مطالعات مختلف کوشیده‌اند ابعاد متفاوت تحریم‌های یادشده را بررسی کنند و نتایج آن را بر متغیرهای کلان و رفتار عاملان اقتصادی مورد ارزیابی و تحلیل قرار دهند. در یک دسته‌بندی می‌توان اثرات تحریم را به دو دسته اثرات مستقیم و غیرمستقیم تقسیم کرد و سپس، به تحلیل آثار ناشی از آن پرداخت. در این دسته‌بندی این پرسش مطرح است که به‌طور اصولی تحریم‌ها بر متغیرهای کلان اقتصادی به چه صورتی تأثیرگذار بوده‌اند؟

در مطالعه عزتی و سلمانی (۱۳۹۳) در قالب یک الگوی درونزا نشان داده شده است که تحریم‌ها به صورت مستقیم اثر معناداری بر رشد اقتصادی نداشته و علاوه بر این، بخش عمده‌ای از تحریم‌ها اثر غیرمستقیم قابل توجهی بر اقتصاد نداشته‌اند. نویسندگان نشان داده‌اند که در صورت وجود آثار غیرمستقیم، کانال‌های اثرگذاری از طریق ایجاد محدودیت در واردات و صادرات بوده است. البته نتیجه یادشده در یکسری مطالعات دیگر مورد تأیید قرار نگرفته است.

در مطالعه گرشاسبی و یوسفی (۱۳۹۵)، تحریم به‌عنوان یک عامل کیفی و فاقد مقیاس اندازه‌گیری معرفی و از این‌رو، ابتدا سعی شده است یک شاخص اندازه‌گیری برای آن تعریف و سپس، اثرات آن اندازه‌گیری شود. براساس این، با استفاده از روش تحلیل عامل اکتشافی شاخص تحریم محاسبه و سپس، سری زمانی این شاخص برای دوره زمانی ۱۳۵۷ - ۱۳۸۹ محاسبه شده است. به منظور محاسبه شاخص از ۱۲ متغیر متأثر از تحریم‌ها استفاده شده است. نتایج حاصل از این تحلیل نشان می‌دهد که آثار مستقیم تحریم صرفاً در مورد رشد اقتصادی و رابطه مبادله وجود دارد و از سویی، با شدت گرفتن تحریم‌ها، تأثیرپذیری متغیرهای اقتصادی بیشتر می‌شود.

فدائی و درخشان (۱۳۹۳)، موضوع اثرگذاری تحریم‌ها را در قالب متفاوتی مورد بررسی قرار دادند. در این مطالعه، اثرگذاری تحریم‌ها به دو قسمت کوتاه‌مدت و بلندمدت تفکیک و همچنین تحریم‌ها از حیث شدت اثرگذاری به سه دسته ضعیف، متوسط و قوی تقسیم شدند. براساس نتایج به دست آمده، تحریم‌های ضعیف در کوتاه‌مدت اثر معناداری بر رشد اقتصادی نداشته، اما تحریم‌های متوسط و قوی اثر منفی داشته‌اند. همچنین تحریم‌های ضعیف و قوی در بلندمدت فاقد اثر بوده‌اند، اما تحریم‌های متوسط اثر منفی داشته‌اند.

خارجی:

میرکینا^۱ (۲۰۱۸)، در مطالعه‌ای با عنوان «سرمایه‌گذاری خارجی و تحریم: یک تحلیل تجربی کوتاه‌مدت و اثرات طولانی‌مدت» با استفاده از داده‌های مربوط به ۱۸۴ کشور از سال‌های ۱۹۷۰ تا ۲۰۱۰، تأثیرات تحریم بر سرمایه‌گذاری خارجی را بررسی می‌کند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که تحریم‌ها در کوتاه‌مدت باعث کاهش قابل توجه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌شود، اگرچه این اثر در بلندمدت تا حدی از بین رفته است.

آفورگبر و مهادون^۲ (۲۰۱۶)، اثرات تحریم اقتصادی بر نابرابری درآمدی را در ۶۸ کشور طی دوره زمانی ۱۹۶۰-۲۰۰۸ با استفاده از روش GMM بررسی کرده‌اند. نتایج این بررسی نشان می‌دهد که هزینه‌های زندگی در کشورهای تحریم شده بعد از برقراری تحریم‌های اقتصادی افزایش یافته است. همچنین نتایج بیانگر این بود که تحریم‌های تجاری و مالی وضع شده، اثرات زیانبار و متفاوتی بر نابرابری درآمدی در این کشورها داشته است و با طولانی‌تر شدن زمان تحریم‌ها شدت اثرگذاری آن‌ها بیشتر شده است.

گورویچ و پرلیپسکی^۳ (۲۰۱۵)، با توجه به تحریم‌های غرب، آثار آن را بر اقتصاد روسیه مورد ارزیابی قرار دادند. این تحریم‌ها که بر بخشی از اقتصاد روسیه وارد شد، تمام بخشهای اقتصادی را متأثر ساخت، به نحوی که نویسندگان مقاله نیز به این نتیجه رسیدند که بخش‌های اقتصادی تحت تحریم، مانند بانک‌ها و صنایع نفت و گاز، به طور مستقیم و سایر بخش‌ها به طور غیرمستقیم تحت تأثیر قرار گرفته‌اند. آثار مستقیم تحریم‌ها به دلیل محدود شدن منابع مالی خارجی و آثار غیرمستقیم به دلیل کاهش جریان سرمایه‌گذاری خارجی بوده است.

اثر تحریم‌ها بر رشد اقتصادی و تولید ناخالص داخلی

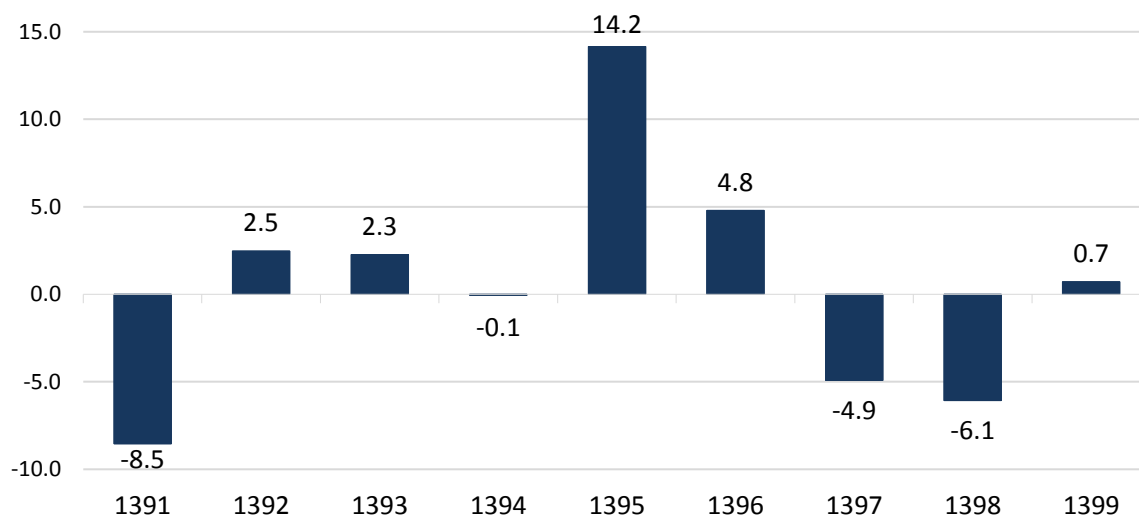
روند رشد اقتصادی کشور در دهه ۹۰ نشان می‌دهد که تاریخ در حال تکرار است. در واقع با شروع مجدد تحریم‌ها در سال ۱۳۹۷ همان اعداد و ارقام سال‌های ۹۰ و ۹۱ برای سال‌های ۹۶ و ۹۷ نیز کمابیش تکرار شده است. این موضوع نشان می‌دهد که تحریم‌های اقتصادی بیشترین تأثیر را بر رشد اقتصادی ایران دارند. اوایل دهه ۹۰ این تحریم‌ها با شدت بیشتری آغاز شد و نتایج ملموس آن را در سال ۱۳۹۱ شاهد هستیم. بعد از آن با امضای برجام در سال ۱۳۹۵ برای نخستین بار بعد از ۲۵ سال نرخ

^۱ Mirkina

^۲ Afesorgbor and Mahadevan

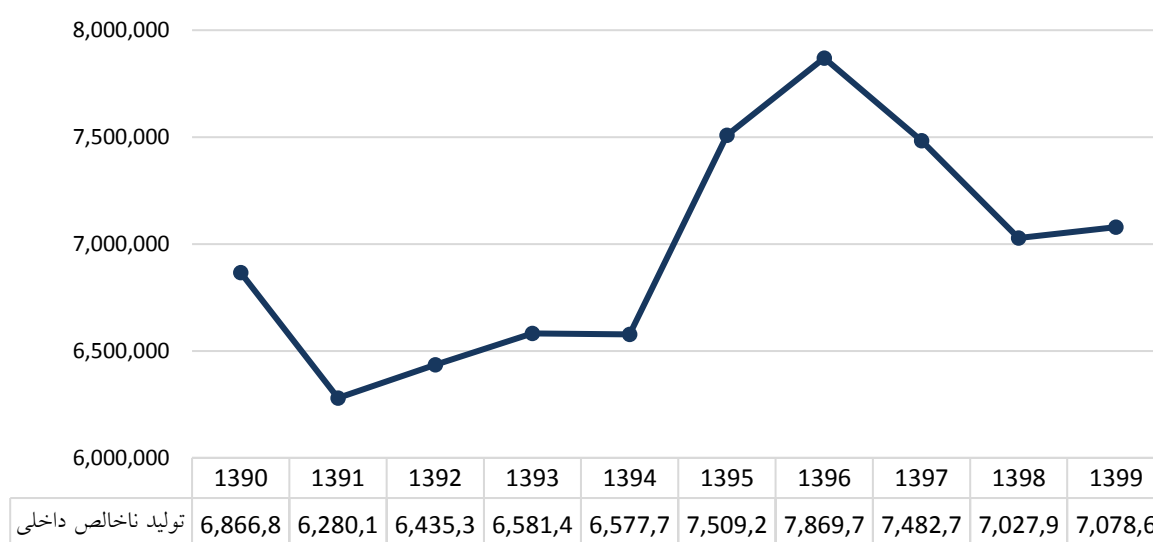
^۳ Gurvich and Prilepskiy

رشد اقتصادی دو رقمی را تجربه کردیم و در سال ۱۳۹۶ نیز این رشد با سرعتی کمتر به روند صعودی خود ادامه داد. اما در سال ۱۳۹۷ با آغاز تحریم‌های آمریکا و خروج آن از برجام و همچنین سیاست‌های ارزی دولت، رشد اقتصادی بازهم منفی شد.

نمودار ۱. رشد اقتصادی کشور در دهه ۹۰

اقتصاد ایران در سال ۱۳۹۱ و با اثرگذاری تحریم‌های نفتی کاهش قابل توجهی را در میزان تولید ناخالص داخلی تجربه کرده است. مقایسه عملکرد تولید ناخالص داخلی در فعالیتهای مختلف اقتصادی نشان می‌دهد کاهش تولید و صادرات نفت زمینه‌ساز کاهش قابل توجه نرخ رشد تولید ناخالص داخلی است. چنین کاهشی را بعد از ۲ سال تولید صعودی که در سال‌های ۹۵ و ۹۶ اتفاق افتاد، باز هم در سال ۹۷ شاهد بودیم. باید توجه داشت که پایین بودن تولید ناخالص داخلی ایران در شرایط فعلی عمدتاً به دلیل پایین بودن نرخ رشد اقتصادی است. در واقع اگر اقتصاد ایران در یک دوره زمانی نسبتاً بلندمدت (یک تا ۲ دهه) نرخ رشد اقتصادی بالا و پایداری را تجربه کند، آنگاه تولید و به تبع آن رفاه اقتصادی به اندازه قابل توجهی افزایش خواهد یافت.

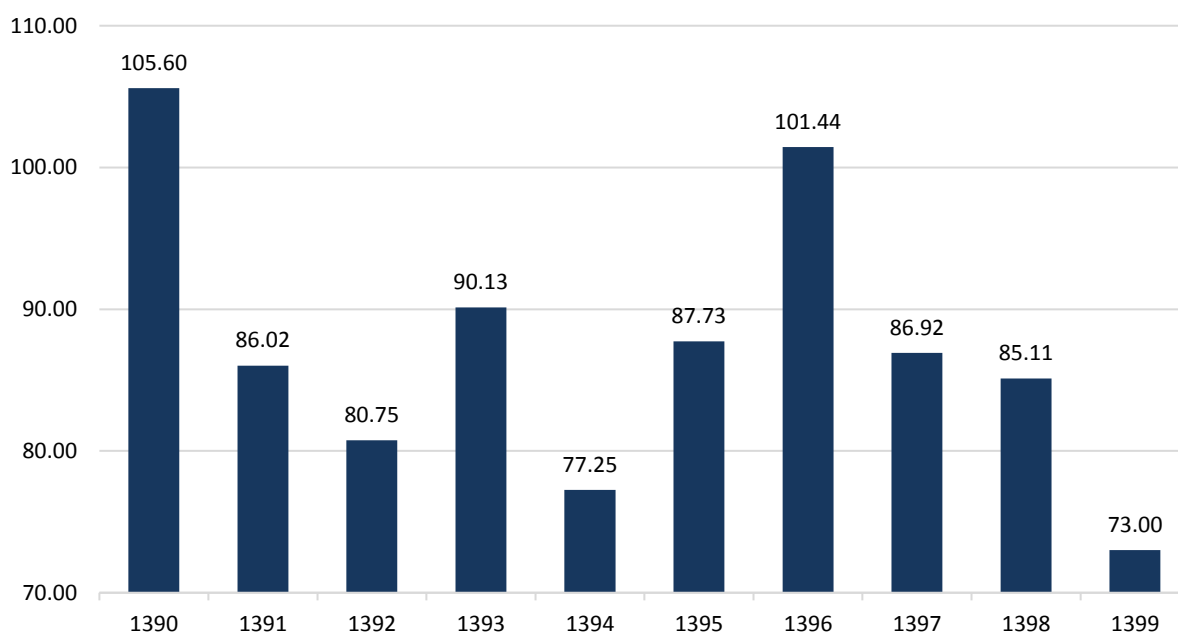

نمودار ۲. روند تولید ناخالص داخلی کشور در دهه ۹۰ (ارقام به میلیارد ریال)

اثر تحریم‌ها بر تجارت

مطابق گزارش رسمی گمرک، ارزش تجارت خارجی کشور در بخش‌های صادرات غیرنفتی و واردات از ۱۰۵.۹ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۰ با کاهش متوسط سالانه ۳.۹ درصد، به ۷۳.۹ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۹ رسیده است. بنابراین طی این دوره ده ساله شاهد انقباض در تجارت خارجی کشور بوده‌ایم که با اهداف و برنامه‌های کلان کشور در زمینه افزایش تجارت در راستای رشد اقتصادی همخوانی ندارد. علیرغم روند کلی کاهشی تجارت کشور، این متغیر طی دهه اخیر همواره با نوسانات و فراز و فرودهایی بسته به نوع تکان‌ها در سطح بین‌الملل به ویژه کاهش و یا افزایش تحریم بر اقتصاد کشور همراه بوده است؛ تشدید تحریم‌ها از سال ۱۳۹۰ باعث افت شدید در صادرات محصولات عمده مانند مواد و محصولات شیمیایی و پتروشیمی، فرآورده‌های نفتی و خشکبار شد و همچنین محدودیت در واردات بدلیل مشکلات ارزی در مجموع باعث شد سطح تجارت خارجی کشور در سال ۱۳۹۴ و پیش از اجرایی شدن برجام به ۸۳.۹ میلیارد دلار برسد که پایین‌ترین سطح تجارت در مقایسه با پنج سال قبل از آن بوده است. در مقابل این روند کاهشی، به دنبال اجرای برجام از تیرماه ۱۳۹۴، روند افزایشی به خود گرفت، بطوری که ارزش تجارت با رشد متوسط سالانه ۱۰ درصدی تا سال ۱۳۹۶ به ۱۰۱.۵ میلیارد دلار افزایش یافت. بنابراین مشخص است که تشدید تحریم‌ها در محدود شدن تجارت خارجی کشور نقش مهمی داشته است.

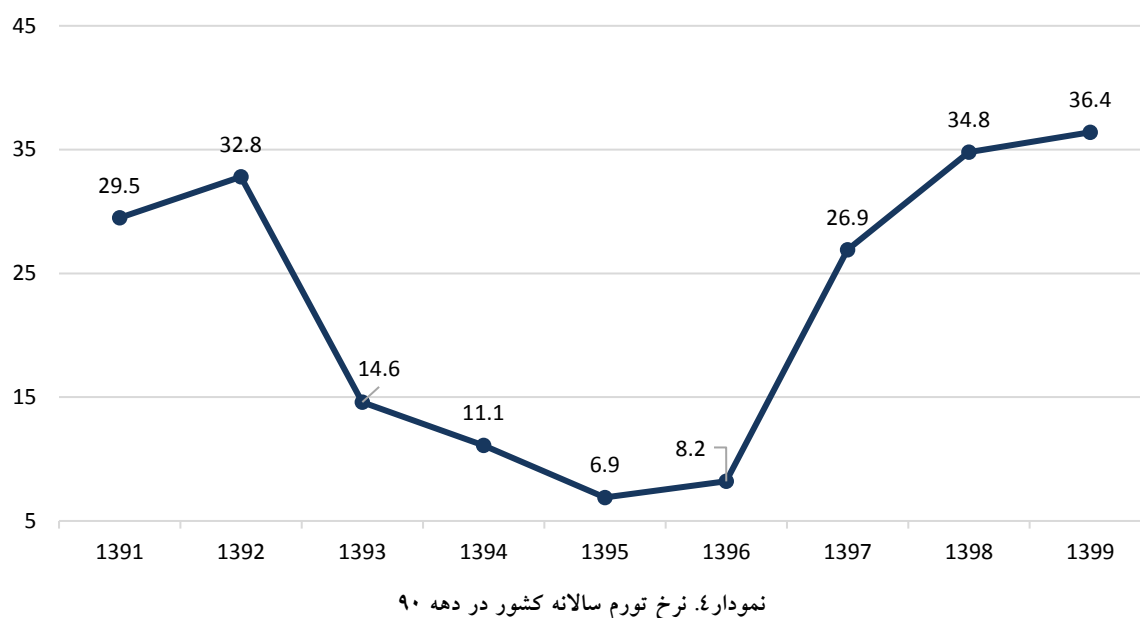
خروج آمریکا از برجام در اردیبهشت ماه ۱۳۹۷ و تشدید محدودیت‌ها به ویژه در زمینه نقل و انتقال ارز سبب انقباض شدیدتر در تجارت خارجی کشور شد. در این شرایط علاوه بر محدودیت جدی در صادرات نفت و فرآورده‌های نفتی، صادرات غیرنفتی نیز دچار مشکلات عدیده‌ای شد. کاهش منابع ارزی ناشی از صادرات به طبع بر واردات کشور نیز اثر گذار بوده است؛ با این وجود، در سال ۱۳۹۸، علیرغم کاهش حدود ۷ درصدی صادرات غیرنفتی، با توجه به ضرورت تامین نیازهای کشور و مدیریت بازار داخلی، واردات به میزان ۱.۲ درصد افزایش یافت.

نمودار ۳. ارزش تجارت کشور در دهه ۹۰ (ارقام به میلیون دلار)

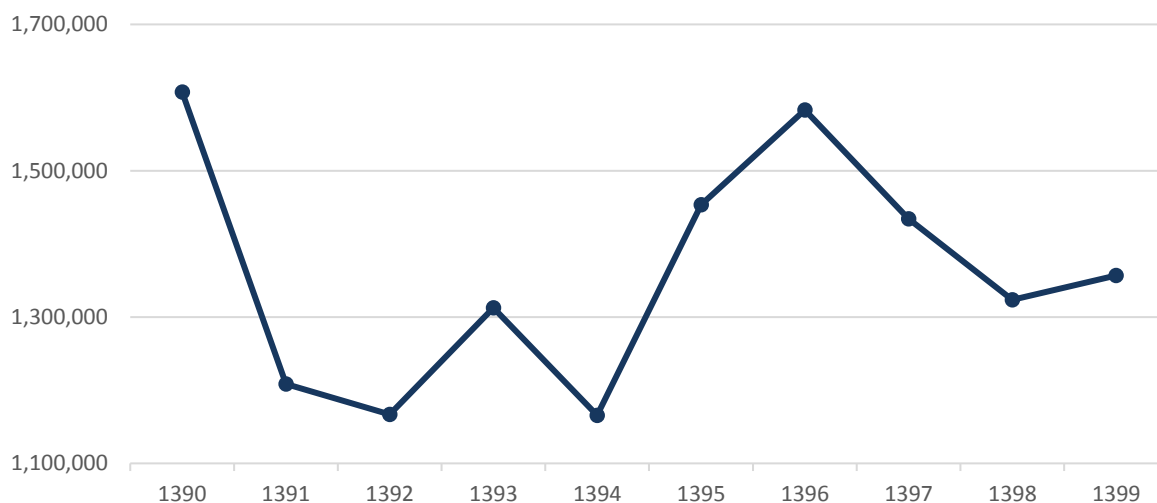
اثر تحریم‌ها بر تورم

تورم در اقتصاد ایران معلول شرایط و عوامل متفاوتی است که رشد نقدینگی، انتظارات تورمی و عدم تعادل‌های اقتصادی و ساختار بودجه دولت از عوامل موثر بر آن است. انتظارات تورمی به‌عنوان یکی از عوامل موثر بر شکل‌گیری تورم نقش تعیین‌کننده‌ای در سیاست‌گذاری اقتصادی می‌تواند ایفا کند. از آنجا که در شکل‌گیری انتظارات تورمی، محیط سیاسی - اقتصادی نقش مهمی دارد، نمی‌توان از نقش تحریم‌ها بر انتظارات تورمی غافل شد. بررسی‌ها گویاست که تحولات سیاسی شامل تغییر در دولت و به کارگیری راهبرد تعاملی در مذاکرات با ۵+۱، بر کاهش انتظارات تورمی طی بازه زمانی دی‌ماه ۱۳۹۰ تا فروردین ماه ۱۳۹۴ تاثیرگذار بوده است که تا پایان سال ۱۳۹۶ ادامه داشت. اما در مقابل آن شوک منفی به بازار ارز و انتظارات تورمی فزاینده ناشی از خبر خروج آمریکا از برجام و شروع مجدد تحریم‌ها باعث رشد فزاینده نرخ تورم از سال ۱۳۹۷ تا کنون شده است.

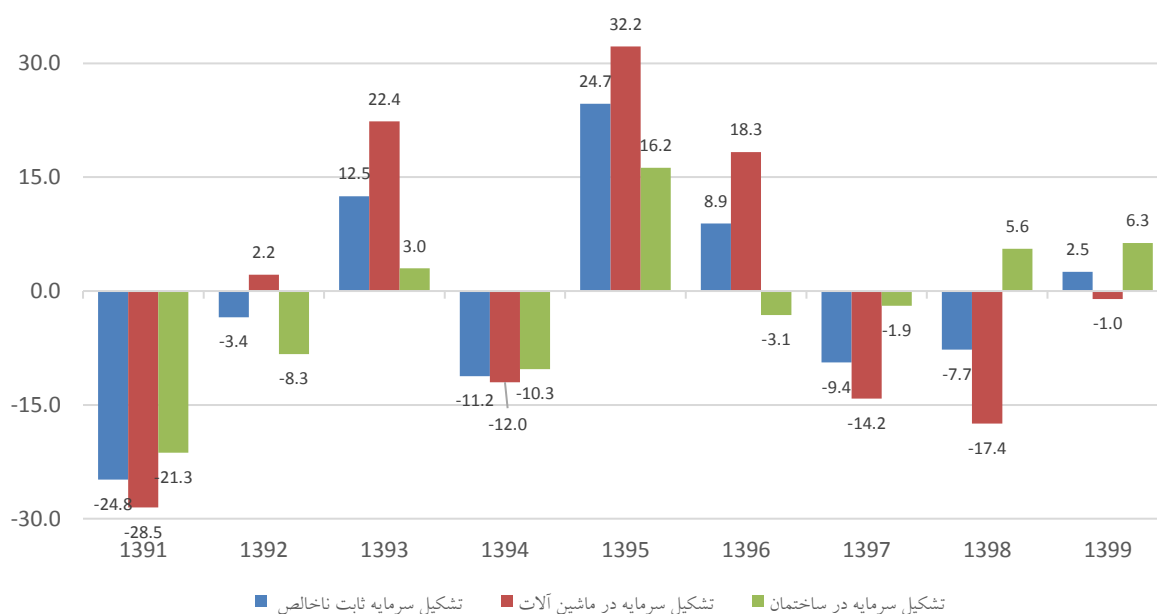
اثر تحریم‌ها بر سرمایه‌گذاری

در فاصله سال‌های ۹۱ تا ۹۴، سرمایه‌گذاری ۴۳ درصد کاهش یافته، به سخنی دیگر، طی این دوره به طور متوسط میزان سرمایه‌گذاری در اقتصاد ایران سالانه ۵.۴ درصد کم شده است. با امضای برجام وضعیت سرمایه‌گذاری در ایران در فاصله سال‌های ۹۶ - ۹۵ اندکی بهبود یافت؛ اما با خروج آمریکا از برجام در سال ۹۷، کاهش سرمایه‌گذاری شدت گرفت.

نمودار ۵. روند تشکیل سرمایه ثابت ناخالص به قیمت ثابت در دهه ۹۰ (سال پایه: ۱۳۹۰)

در مواردی سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در ساخت‌وساز و بخش مسکن رشد کرده اما کاهش سرمایه‌گذاری در ماشین‌آلات و تجهیزات بسیار جدی بوده و رشد مثبت سرمایه‌گذاری در بخش مسکن را خنثی کرده است.

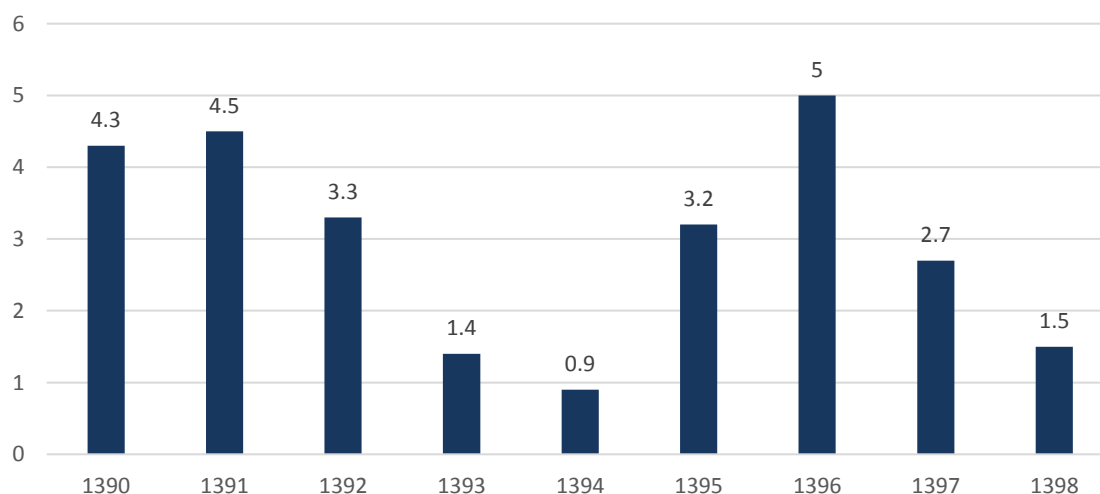
نمودار ۶. میزان رشد تشکیل سرمایه ثابت ناخالص به تفکیک بخش مسکن و ماشین‌آلات در دهه ۹۰ (سال پایه: ۱۳۹۰)

علت اصلی روند منفی سرمایه‌گذاری تشدید تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران و فضای پرریسک کسب‌وکار در کشور بوده است. از یک سو بخش عمومی به دلیل کاهش شدید منابع مالی توان سرمایه‌گذاری ندارد و از سوی دیگر بخش خصوصی محتاط‌تر شده و تمایل چندانی به سرمایه‌گذاری در این شرایط و محیط بی‌ثبات ندارد. البته نمی‌توان تمام مشکلات اقتصاد ایران را به تحریم‌ها مربوط دانست و تاثیر منفی سیاست‌های نامناسب و تصمیمات غلط و پرهزینه را نادیده گرفت. اما مقایسه روند رشد و توسعه اقتصادی در دهه ۹۰ و ۸۰ نشان می‌دهد، همراه شدن مشکلات ساختاری با تحریم‌ها به اقتصاد ما آسیب جدی وارد کرده است.

در بحث سرمایه‌گذاری های خارجی نیز تحریم‌های اقتصادی، به طرق مختلف سبب افزایش هزینه سرمایه‌گذاری در کشور شدند و جذابیت کلی برای سرمایه‌گذاری خارجی در ایران را کاهش داده و این امر به ویژه به واسطه واکنش‌های آمریکا در تحت فشار قرار دادن طرف‌های درگیر ایران شدیدتر شده است. در واقع، تحریم‌ها با افزایش ریسک و نااطمینانی، از یک سو موجب کاهش انگیزه سرمایه‌گذاران خارجی برای سرمایه‌گذاری در کشورمان شدند و از سوی دیگر، به طور مستقیم و غیرمستقیم موجب کاهش یا قطع همکاری بسیاری از سرمایه‌گذاران خارجی فعال در کشور شدند که در این راستا می‌توان به قطع همکاری، شرکت‌های پژو و دوو با صنایع خودروسازی کشور، خروج رویال داج شل از پروژه فاز ۱۳ پارس جنوبی، توقف سرمایه‌گذاری شرکت توتال فرانسه در صنایع نفت و گاز ایران و ... اشاره کرد.

تشدید تحریم‌های بین‌المللی، اثرات منفی بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی وارد شده به کشور، به ویژه در صنعت نفت داشته است. با وجود افت شدید سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی پس از بحران مالی ۲۰۰۸، ایران در سال ۲۰۱۰ هنوز حدود ۴ میلیارد دلار جذب سرمایه‌گذاری خارجی داشت؛ اما با شروع تحریم‌های اقتصادی جذب سرمایه‌گذاری خارجی به شدت افت کرد، به طوری که شاهد کاهش ۳۴/۶ درصدی برای سال ۲۰۱۳ و کاهش ۳۱ درصدی برای سال ۲۰۱۴ بوده‌ایم. افت سرمایه‌گذاری خارجی بیش از هر چیز به صنعت نفت آسیب رساند، چرا که تحریم‌ها مانع دسترسی ایران به فن‌آوری، دانش فنی و سرمایه‌گذاری شدند و ظرفیت تولید میدان‌های نفت و گاز محدود شد.

نمودار ذیل، آمار رسمی سرمایه‌گذاری خارجی کشور که توسط سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران که مرجع رسمی سرمایه‌گذاری خارجی و اعلان آمار سرمایه‌گذاری خارجی در کشور می‌باشد، را نشان می‌دهد:

نمودار ۷. میزان سرمایه‌گذاری خارجی در دهه ۹۰ (ارقام به میلیارد دلار)

بررسی وضعیت سرمایه‌گذاری خارجی از سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد، آمار سرمایه‌گذاری خارجی از سال ۱۳۹۵ روند افزایشی به خود گرفته است، به‌طوری‌که به رقم ۳.۲ میلیارد دلار در آن سال و رقم ۵ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۶ رسیده است. با خروج آمریکا از برجام در اردیبهشت ماه سال ۱۳۹۷ و ترس شرکت‌های بین‌المللی از حضور در بازار ایران، آمار سرمایه‌گذاری خارجی با کاهش قابل ملاحظه‌ای مواجه شده و به رقم ۲.۷ میلیارد دلار رسیده است و در سال ۱۳۹۸ نیز روند نزولی حفظ شده است.

جمع‌بندی و ارائه توصیه‌های سیاستی

در یک طبقه‌بندی ساده می‌توان عمده اثرات تحریم‌های اقتصادی را در سه گروه واردات، صادرات و جریان ورود و خروج سرمایه طبقه‌بندی کرد. در واقع اثر مستقیم تحریم بر دو متغیر رشد اقتصادی و ورود و خروج ارز از طریق جریان کالا، خدمات و سرمایه بوده و اثرات تحریم بر سایر متغیرها از طریق تاثیرپذیری این دو متغیر تحت تاثیر قرار می‌گیرد. فقدان شاخص‌های کمی مناسب باعث شده تا عمده مطالعات مرتبط با بررسی آثار تحریم‌ها به تبیین مجاری اثرگذاری تحریم بر فضای اقتصاد معطوف شود. تحریم‌ها صرف از نظر موفقیت و شکست در دستیابی به هدف غایی، بر بخش‌های مختلف اقتصادی همچون تجارت، سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی تاثیرگذار هستند. بنابراین، برای سیاست‌گذاری‌های دقیق در این حوزه‌ها لازم است در کنار کانال‌های اثرگذاری، میزان دقیق اثرات تحریم بر این بخش‌ها براساس مدل‌های کمی مورد ارزیابی قرار گیرد. لذا، در این گزارش تاثیرپذیری بخش‌های تجارت، تورم، سرمایه‌گذاری و رشد اقتصادی از تحریم‌ها مورد بررسی قرار گرفت.

با توجه به روند تاریخی تحریم‌های اقتصادی، در هر سال ایران متحمل تعدادی از انواع تحریم‌ها بوده است. زمانی که تحریم‌های اقتصادی قوی باشد، کشور هدف به شدت سعی می‌کند تا در بلندمدت ساختار خود را در برابر آن مقاوم ساخته و تاثیر آن را خنثی سازد. این همان تبدیل تهدید تحریم‌ها به فرصت مقاوم‌سازی ساختارهای اقتصادی است که بسیاری از صاحب‌نظران به آن اشاره می‌کنند. اما در تحریم‌های ضعیف، کشور هدف لازم نمی‌داند ساختار اقتصادی خود را تغییر دهد و از طریق دورزدن تحریم‌ها تاثیر آن را خنثی می‌کند. در تحریم‌های قوی به دلیل تاثیر شدید تحریم‌ها بر فضای اقتصادی کشور هدف تصمیم به تغییر ساختارهای اقتصادی و مقاوم‌سازی آن نموده و تاثیر تحریم‌ها را در بلندمدت خنثی می‌کند. اما در مورد تحریم‌های متوسط تغییر ساختاری صرفه اقتصادی ندارد و دورزدن تحریم‌ها نیز به طور کامل نمی‌تواند تاثیر تحریم‌ها را خنثی کند. لذا حتی در بلندمدت نیز این نوع تحریم‌ها بر رشد تولید تاثیر قابل توجهی خواهد داشت. نکته‌ای که از این مطلب حاصل می‌شود این است که هر چند تحریم‌های اقتصادی (متوسط و قوی) در کوتاه‌مدت تاثیر قابل توجهی بر تولید ناخالص داخلی دارد، اما تصمیم‌گیران با برنامه‌ریزی بلندمدت، به ویژه برای تحریم‌های متوسط، می‌توانند تاثیر تحریم‌ها را خنثی نموده و ساختارهای اقتصادی را در برابر آنها مقاوم سازند. در مجموع می‌توان چند رهیافت عملی را در این برنامه‌ریزی بلندمدت مورد استفاده قرار داد، که برخی از آنها عبارتند از: ۱- شناسایی نقاط آسیب‌پذیر و برنامه‌ریزی برای رفع آنها؛ ۲- کنترل تعاملات بین‌المللی؛ ۳- کاهش وابستگی به تولیدات خارجی؛ ۴- دیپلماسی فعال؛ ۵- حمایت از اقشار آسیب‌پذیر؛ ۶- مدیریت مناسب افکار عمومی و ادراک مردم؛ ۷- پیگیری رهیافت‌های اقتصاد مقاومتی.

منابع و مآخذ

- ۱- شکری، مصطفی، متفکر آزاد، محمدعلی، برقی اسگویی، محمدمهدی و سلمان بی شک، محمدرضا (۱۳۹۹)، «بررسی تأثیر تحریم های اقتصادی و نااطمینانی نرخ ارز ابر جذب FDI در ایران: رویکرد فازی»، فصلنامه اقتصاد و الگوسازی، دوره ۱۱، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۹، صفحات ۳۳-۵۹.
- ۲- عزتی، مرتضی، حیدری، حسن، مریدی، پروین (۱۳۹۹)، «بررسی اثر تحریم های اقتصادی بر تولید و اشتغال بخش صنعت ایران»، فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان، بهار ۱۳۹۹، دوره ۸، شماره ۱، صفحات ۳۸-۶۵.
- ۳- موهبتی، یاسر (۱۳۹۷)، «بررسی تحریم های اقتصادی و تأثیر آن بر اقتصاد ایران»، فصلنامه مطالعات مدیریت و حسابداری، شماره ویژه، چهارمین کنفرانس بین المللی مدیریت، کارآفرینی و توسعه اقتصادی، پاییز ۱۳۹۷، صفحات ۴۶-۶۳.
- ۴- سادات اخوی، سیدمحمد، حسینی، سیدشمس الدین (۱۳۹۶)، «ارزیابی تأثیر تحریم های اقتصادی بر تورم اقتصاد ایران» فصلنامه اقتصاد کاربردی، دوره ۷، شماره ۲۱، تابستان ۱۳۹۶.
- ۵- یلفانی، امیر، رضا کاظمی، فاطمه و مصدق، فاطمه (۱۳۹۵)، «بررسی اثرات و پیامدهای تحریم بر سرمایه گذاری خارجی در ایران و رابطه اقتصاد مقاومتی با کاهش اثرات منفی تحریم»، ماهنامه شباک، سال دوم، شماره ۲، پیاپی ۹، اردیبهشت ۱۳۹۵.
- ۶- گرشاسبی، علیرضا و یوسفی، مجتبی (۱۳۹۵)، «بررسی اثرات تحریم بین المللی بر متغیرهای کلان اقتصادی ایران»، فصلنامه تحقیقات مدل سازی اقتصادی، شماره ۲۵، پاییز ۱۳۹۵، صفحات ۱۱۹-۱۸۲.